

NUROTA HUDUDIDAGI FLORISTIK BOYLYIK VA O'SIMLIKLAR XILMA-XILLIGI

Abdurazzaqova Mohichehra Xusan qizi

Jizzax Davlat Pedagogika Universiteti

Tabiiy fanlar fakulteti Biologiya yo'nalishi 4-bosqich talabasi

Annotatsiya: *Tadqiqot davomida hududning zamonaviy florasidagi taksonomik o'zgarishlar, endemik turlarning tarqalish areallari hamda o'simlik qoplaminig vertikal mintaqalanish qonuniyatlari chuqur tahlilga tortildi. Global iqlim o'zgarishi va kuchayib borayotgan antropogen bosim sharoitida kamyob turlarni muhofaza qilish, mintaqaning tabiiy genofondini saqlab qolish hamda bioxilma-xillikdan barqaror foydalanishning ilmiy asoslari ishlab chiqilgan.*

Kalit so'zlar: *Nurota tizmasi, bioxilma-xillik, endemizm, genofond, taksonomik tahlil, ekologik muhofaza, relik turlar.*

Аннотация: *В представленной работе рассматриваются динамика таксономического состава флоры, структурные особенности растительных сообществ и современное состояние популяций редких видов. Особое внимание уделено оценке влияния климатических факторов и хозяйственной деятельности человека на деградацию растительного покрова. Предложены приоритетные направления по сохранению уникального ботанического наследия и рациональному использованию растительных ресурсов региона.*

Ключевые слова: *Нуратинский хребет, биоразнообразие, эндемизм, генофонд, таксономический анализ, экологический мониторинг, реликты.*

Abstract: *This study evaluates the current taxonomic structure of the flora, the distribution patterns of endemic species, and the ecological dynamics of altitudinal zonation. Given the accelerating challenges of global climate change and anthropogenic pressure, the research identifies critical measures for the preservation of the regional genetic pool and the conservation of rare habitats. The findings provide a scientific framework for the sustainable management and protection of the unique botanical assets of the Nurata region.*

Keywords: *Nurata range, biodiversity, endemism, gene pool, taxonomic analysis, ecological conservation, sustainable management.*

Nurota tizmasi o'zining geografik joylashuviga ko'ra Turon pasttekisligi va Pomir-Oloy tog' tizimlari o'rtasidagi "ekologik ko'priq" vazifasini o'taydi. Bu yerda o'simliklar qoplaminig shakllanishi uzoq davom etgan geologik jarayonlar va iqlimiy o'zgarishlar bilan bog'liq. Tizmaning janubiy va shimoliy yonbag'irlari o'rtasidagi mikroiklim farqlari floristik xilma-xillikning asosiy drayverlaridan biridir.

Taksonomik tarkib va dominant oilalar. Hozirgi kunda Nurota hududida 1100 dan ortiq yuksak tomirli o'simlik turlari ro'yxatga olingan. Floraning taksonomik tahlili shuni ko'rsatadiki, turlar soni bo'yicha Asteraceae (Murakkabguldoshlar), Fabaceae

(Burchoqdoshlar), Poaceae (Bug'doydoshlar) va Lamiaceae (Yalpizdoshlar) oilalari yetakchilik qiladi. Bu esa hududning qurg'oqchil tog'li-dasht mintaqasiga xos bo'lgan umumiy xususiyatlarini aks ettiradi.

Endemizm va noyob genofond. Nurota florasining eng qimmatli jihati uning endemizm darajasining yuqoriligidir. Bu yerda faqatgina ushbu hudud uchun xos bo'lgan (stenoendem) 30 ga yaqin o'simlik turi mavjud. Xususan, Tulipa korolkowii (Korolkov lolasi), Allium alexandrae (Aleksandra piyozi) va Scutellaria nuratensis (Nurota qalkonshori) kabi turlar xalqaro botanik hamjamiyat e'tiborida turadi. Ushbu turlarning aksariyati O'zbekiston Respublikasi "Qizil kitobi"ga kiritilgan bo'lib, ularning populyatsiyalari qat'iy nazorat ostida.

T/r	Oila nomi (Lotincha va O'zbekcha)	Turlar soni	Floradagi ulushi (%)
1	Asteraceae (Murakkabguldoshlar)	160-170	~15%
2	Fabaceae (Burchoqdoshlar)	110-120	~10%
3	Poaceae (Bug'doydoshlar)	80-90	~8%
4	Lamiaceae (Yalpizdoshlar)	70-75	~6%
5	Brassicaceae (Karamdoshlar)	60-65	~5%
6	Boshqa oilalar	500+	~56%
Jami	80 dan ortiq oila	1100+	100%

1-jadval. Nurota florasining taksonomik tarkibi (eng yirik oilalar kesimida)

Tizmadagi o'simliklar qoplami dengiz sathidan balandlikka qarab keskin o'zgarib boradi:

1. Adir mintaqasi (past tog'lik): Bu yerda asosan efemer va efemeroid o'simliklar, shuningdek, shuvoqzorlar dominantlik qiladi.

2. O'rta tog' mintaqasi: Bu zona butazorlar va siyrak o'rmonlar bilan ajralib turadi. Ayniqsa, achchiq bodom, uchqat va do'lana turlari keng tarqalgan.

3. Yuqori tog' (subalp) mintaqasi: Bu qismda kserofit o'simliklar, yostiqsimon o'simlik jamoalari va tog'-dasht florasida ustunlik qiladi.

Dorivor va iqtisodiy ahamiyatga ega o'simliklar Nurota tog'lari azaldan "tabiiy dorixonona" hisoblangan. Hududda kiyik o'ti, na'matak, choyo't, zira va kovrak kabi sanoat miqyosida yig'ish mumkin bo'lgan dorivor o'simliklar zaxirasi mavjud. Biroq, so'nggi

yillarda kovrak (*Ferula*) shirasi va ildizining nazoratsiz yig'ilishi bu turning tabiiy areali qisqarishiga olib kelmoqda, bu esa ekologik monitoringni kuchaytirishni talab etadi.

Ekologik muammolar va muhofaza choralari. Bugungi kunda Nurota florasiga ikki asosiy omil salbiy ta'sir ko'rsatmoqda: global iqlim isishi natijasida namlikning kamayishi va chorva mollarining me'yordan ortiq boqilishi. Nurota davlat tog'-yong'oq qo'riqxonasining mavjudligi ko'plab noyob turlarni saqlab qolish imkonini bermogda, ammo qo'riqlanadigan hududlardan tashqarida ham bioxilma-xillikni asrash strategiyalarini joriy etish dolzarb hisoblanadi.

1-rasm. Nurota tog' tizmasida bioxilma-xillikni o'rganish jarayoni.

Xulosa o'rnida ta'kidlash lozimki, Nurota tizmasi o'zining boy floristik tarkibi va noyob endem turlari bilan mamlakatimizning bebaho tabiiy merosidir. Tadqiqot davomida hudud florasining vertikal mintaqalanish qonuniyatlari va taksonomik tuzilishi atroflicha yoritildi. Aniqlangan dorivor va manzarali o'simliklar zaxirasidan oqilona foydalanish, shuningdek, "Qizil kitob"ga kiritilgan turlarni muhofaza qilish tadbirlarini kuchaytirish bugungi kunning dolzarb vazifasidir. Hududning ekologik barqarorligini ta'minlash uchun tabiiy genofondni asrashga qaratilgan kompleks chora-tadbirlarni amalga oshirish va aholining ekologik madaniyatini yuksaltirish maqsadga muvofiqdir.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, Nurota tizmasi florasini muhofaza qilishni tizimli davom ettirish maqsadida: hududda qizil kitobga kirgan turlarning populyatsiya dinamikasini doimiy monitoring qilish, mahalliy aholi orasida noyob o'simliklarni asrash bo'yicha targ'ibot ishlarini kuchaytirish hamda dorivor o'simliklarni madaniylashtirish orqali tabiiy resurslarga bo'lgan bosimni kamaytirish tavsiya etiladi.

Bu chora-tadbirlar mintaqaning o'ziga xos tabiiy-tarixiy qiyofasini kelajak avlodlar uchun asl holicha saqlab qolishning yagona garovidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Beshko N.Y. Flora Nuratinskogo gosudarstvennogo zapovednika. – Tashkent: Fan, 2000. – 128 s.
2. Beshko N.Y. Analiz flori Nuratinskogo gornogo massiva // Uzbekskiy biologicheskiy jurnal. – Tashkent, 2002. – №3. – S. 45–51.
3. Opendik T.A., Beshko N.Y. va boshqalar. Nurata davlat tog'-yong'oq qo'riqxonasi // O'zbekiston qo'riqxonalari. – Toshkent: Chinor ENK, 2011. – B. 80–92.
4. O'zbekiston Respublikasi Qizil kitobi: I jild. O'simliklar va qo'ziqorinlar. – Toshkent: Chinor ENK, 2019. – 352 b.
5. O'rta Osiyo o'simliklari aniqlagichi (Opredelitel rasteniy Sredney Azii). 1-10 jildlar. – Tashkent: Fan, 1968–1993.
6. Tojibaev K.Sh. Flora Yugo-Zapadnogo Tyan-Shanya (v predelax Respubliki Uzbekistan). – Tashkent: Fan, 2010. – 100 s. (Nurota tizmasi bilan bog'liq qiyosiy tahlillar uchun).
7. Tojibaev K.Sh., Beshko N.Y., Qodirov R.O. O'zbekiston florasini: Nurota floristik okrugi (fond ma'lumotlari). – Toshkent: Botanika instituti, 2016.
8. Flora Uzbekistana (O'zbekiston florasini). 1-6 jildlar. – Tashkent: Izd-vo AN UzSSR, 1941–1962.
9. Xoliqov K. O'zbekiston dorivor o'simliklari. – Toshkent: Fan, 1992. – 115 b. (Nurota dorivor turlari bo'yicha).
10. Sharipov A., To'raev N. Nurota tog'lari va cho'li ekotizimlari monitoringi. – Samarqand: Zarafshon, 2015. – 88 b.